

AMBRUS GERGEY

Poszt-modern metafizika

Huoranszki Ferenc: *Túl a modern metafizikán.*
Budapest, Typotex. 2024. 252 oldal, 5900 Ft.

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.18687>

A tanulmánygyűjtemény címe arra a gondolati fejlődésre utal, amit a szerző legutóbbi magyar nyelvű könyve, a *Modern metafizika* (Osiris, 2000) óta járt be, és ami egyben, nézete szerint, egy nagyobb filozófiatörténeti folyamatba is illeszkedik. A kötet az elmúlt húsz évben megjelent tanulmányokból válogat, mintegy pillanatfelvételeket nyújtva arról a folyamatról, amelynek tartalmát Huoranszki jóval részletesebben is kifejtette számos további angol nyelvű tanulmányában és két monográfiájában (*Freedom of the Will: A Conditional Analysis*, Routledge, 2011; *The Metaphysics of Contingency*, Bloomsbury, 2022). Huoranszki saját metafizikai nézetei szorosan összekapcsolódó, integrált rendszert képeznek, amihez szervezatosan kapcsolódik néhány filozófiatörténeti meglátása is. E nagyleptékű gondolati rendszernek csak a körvonalait tudom itt felvillantani; egy mozaikszerű képet fogok adni, kiemelve Huoranszki néhány kiemelten fontos (vagy engem különösen érdeklő) elképzelését.

A tanulmányok, a szerző visszatekintő értelmezése szerint, arról tanúskodnak, hogy az analitikus metafizika egy bizonyos értelemben lezárult. Huoranszki persze nem azt állítja, hogy a metafizikának vége – mi sem áll távolabb a szerzőtől, mint a metafizika kiküszöbölésének szándéka –, hanem azt, hogy az analitikus metafizika túl van a klasszikus korszakán. Az analiti-

kus metafizika nem halott, de új irányokba fordult. Amelyek ugyanakkor régiek is egyben: olyan korábban meghatározó elképzelések tűnnek fel újra, amelyek az analitikus metafizikából sokáig ki voltak zárva, mint Platon, Arisztotelész, sőt Hegel bizonyos nézetei, persze a mai kontextushoz igazítva. A tartalmi változásokkal egy módszertani elmozdulás is együtt jár, nevezetesen, hogy szemben a modern analitikus metafizika többé-kevésbé statikus „normáltudományos”, „rejtvénymegfejtő” gyakorlatával, Huoranszki új „hegeliánus” elképzelése a módszerről egy a filozófiatörténetre érzékenyebb, különféle történeti hagyományokat is megszüntetve-megőrző, saját elképzelésébe beépítő megközelítés.

Az alábbiakban először Huoranszki átfogó jellemzését mutatom be az analitikus metafizikáról, utána néhány történeti tézisért vizsgálok, majd alternatív „poszt-modern” metafizikai elképzeléseit körvonalazom.

I. A KLASSZIKUS ANALITIKUS METAFIZIKA ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE, BÍRÁLATAI ÉS ALTERNATÍVÁJA

Huoranszki értelmezése szerint a klasszikus analitikus metafizika a (természet) tudományokkal illeszkedő *megismerő*, te-

hát tudás-igénnyel fellépő vállalkozásként fogta fel magát, amelynek két legfontosabb alapfeltevése az empirizmus és a fizikalizmus volt. Ez a megközelítés azonban szerintem végső soron sikertelennek bizonyult, az empirista-fizikalista „tudományos filozófia” nem váltotta be ígéreteit, nem bizonyult megfelelő keretnek bizonyos alapvető metafizikai kérdések elemzéséhez, így a természettörvények, az okság, illetve a szabadság mibenlétének megfelelő tárgyalásához, és ezáltal a természeti világ és az ember metafizikai természetének általános elemzéséhez sem. Az empirizmus és a fizikalizmus mint általános keretfeltevések indokolatlanul korlátozó volta, illetve ennek fel nem ismerése a lendület kifulladásához, kiüresedett, ellaposodó, „akadémikus” vitákhoz vezetett: a klasszikus analitikus metafizika a 2000-es évektől megrekedt, amit a publikációk hatalmas száma nem cáfol, inkább elleplez. Huoranszkit részben ez a felismerés inspirálta saját racionalista és anti-fizikalista metafizikájának megalkotására.

A történetet kicsit távolabbról kezdve: a közkeletű nézet szerint az „analitikus metafizika” mint új, önálló diszciplína az 1950-es és 60-as években született meg, a logikai pozitivizmus anti-metafizikus vagy ametafizikus metafizológiai kiindulópontjával szembe fordítva, amely a filozófiai kérdéseket alapvetően a nyelvvel kapcsolatos kérdéseknek tekintette (többféle értelemben). A logikai pozitivizmus kifulladásával párhuzamosan ment végbe az ún. hétköznapi nyelv-filozófiai megközelítés háttérbe szorulása is (illetve bizonyos ágainak beolvadása a nyelvészetbe). Persze a kánonból kilógó szerzők korábban is voltak: a bécsi körös Herbert Feigl, vagy Gustav Bergmann mindig is *logikai empirista metafizikusként* tekintettek magukra, Peter Strawson pedig 1959-es *Individuals* című könyvében az oxfordi hétköznapi nyelv-filozófiai hagyományon belül állítja, impli-

cite legalábbis, a metafizika legitimitását. Persze csak az ún. „leíró metafizikáét”; azaz a hétköznapi fogalomrendszerünkben implicit metafizikai feltevések *leírását*, nem pedig a „revizionista metafizikáét”, amely új metafizikai elképzelések elfogadását is javasolja. Az új „revizionista” metafizikusok általános motivációját Armstrong a következőképpen foglalta össze: a logikai pozitivisták valójában kriptofizikusok voltak, a metafizikailag semleges nyelvi-logikai elemzés illúzió. Ha pedig ez így van, akkor, mintegy visszavéve Quine szemantikai aszcenziós programját, miért ne vizsgálhatnánk közvetlenül magukat a metafizikai problémákat, ahelyett, hogy a nyelvi köntösüket vizsgálánánk?

Mindazonáltal az új „revizionista” analitikus metafizika 1960-as években induló képviselői, Huoranszki rekonstrukciója szerint, fenntartották a korábbi logikai pozitivisták irányzat bizonyos általános feltevéseit, így elsősorban az empirizmust és a fizikalizmust. Az utóbbit persze nem carnapi értelmezésében, tehát ametafizikus/nyelvi doktrínaként, hanem vállaltan metafizikai tanként. A metafizikai fizikalizmusnak persze többféle változata is volt (redukcionista, eliminativista és nem-redukcionista fizikalizmus), és az analitikus metafizikusok természetesen nem mind fizikalisták. De még a hamar megjelenő alternatív nézetek, így a funkcionalizmus is, számos fontos vonásban osztoztak a fizikalista elméletekkel. Például a funkcionalisták is a mentális állapotok oksági szerep fogalmából indultak ki, valamint általában elfogadtak egy széles értelemben vett fizikalista kiindulópontot, mely szerint minden funkcionális állapotot valamilyen fizikai állapot realizál. Amit nem fogadtak el a redukcionista fizikalista doktrínából, az a törvények redukciójára vonatkozó tétel volt, ti. hogy minden magasabb rendű természettörvény, így a biológiai és a pszichológiai törvények is, visszavezethetők

a fizikai törvényekre. (Ezt a hipotézist egyébként eredetileg a logikai pozitivisták, konkrétan Carnap, fogalmazták meg, már az 1930-as években, de a korai metafizikai fizikalisták, így Armstrong és Smart is átvették.)

Huoranszki mai, poszt-klasszikus nézete viszont a fizikalizmus minden változatát tagadja, helyette egy „minimális materializmust” képvisel, mely szerint minden tulajdonság anyagi tárgyakon instanciálódik. Másfelől az empirizmust is elutasítja, pontosabban a klasszikus analitikus metafizika következő, Huoranszki által meghatározónak tekintett empirista tanait. Címszószzerűen: a létezés avagy a realitás megfigyelhetőségen alapuló fogalma; az univerzálékkal kapcsolatos anti-realizmus; a diszpozíciók redukcionista felfogása; a természettörvényekkel kapcsolatos hume-i/lewis-i felfogás; az okság nomologikus, illetve kontrafaktuális elméletei (logikai empiristák és Lewis); a modalitások lehetséges világ elméletei (Lewis, Kripke stb.). Saját nézetei, amelyeket ezek helyére állít, a következők: a létezés intelligibilitáson alapuló fogalma; univerzálé realizmus; természeti fajta realizmus és esszencializmus; diszpozíció realizmus (redukálhatatlanság); a természettörvények mint természeti fajták, illetve tulajdonságok közötti metafizikailag/fogalmilag szükségszerű viszonyok; az okság perspektivikus „eszköz” fogalma; a modalitások redukálhatatlan képességekre, illetve diszpozíciókra alapozott elmélete.

II. TÉMÁK AZ ANALITIKUS METAFIZIKA TÖRTÉNETÉBŐL

Anti-verifikacionizmus. Huoranszki az analitikus metafizika természete, illetve egyáltalán vett lehetősége szempontjából fontos történeti témákat is tárgyal egyes tanulmányaiban; így például érvel a klasszikus

analitikus filozófia empirizmusát részben megalapozó verifikacionizmus mint a metafizikai állítások értelmetlenségét kimutató elv ellen is. (A verifikacionizmus cáfolására *ma* energiát szánni az indokolhatja, hogy a verifikacionizmus a Bécsi Kör után is jelen volt bizonyos analitikus metafizikai megközelítésekben, például Dummettnél). Huoranszki nézete szerint az empirikus tudás vonatkozásában valóban lényeges a megfigyelhetőség, azaz hogy a tudás-állítások tartalmának legyen valamilyen vonatkozása az észlelhető jelenségekre. Azonban az, hogy egy jelenség megfigyelhető-e, Huoranszki szerint már eleve függ a világ metafizikai természetétől. Következésképpen a megfigyelésekkel való verifikálhatóság kritériuma a metafizikai állítások értelmetlenségének demonstrálására nem alkalmazható.

Ez a megfontolás egy további érv lehet a verifikacionista értelmesség kritériummal szemben, a számos korábbi ellenvetés mellett, amelyek jelentős részét egyébként maguk a logikai pozitivisták fogalmazták meg. A történeti érdekesség kedvéért hadd jegyezzem meg, hogy Herbert Feigl is hasonló állásponton volt. Feigl vonatkozó megfogalmazása szerint ugyan is a verifikálhatóság követelménye (illetve később a konfirmálhatóságé) egy „merész metafizikai hipotézist” fejez ki, nevezetesen, hogy minden valóságos jelenség – potenciálisan – oksági viszonyban állhat egy (emberi) megfigyelővel. (Ezt nevezhetjük „a világ oksági összekapcsoltsága” hipotézisnek; vagy ha úgy tetszik, a létezés „eleatikus elvének” is, vö. Feigl 1963a/1981. 312–313).

Ami viszont talán még meglepőbb: ha hihetünk Feiglnek (Feigl 1963a/1981. 314–315), Carnap is elfogadta ezt a hipotézist, bár ő az univerzum természetére vonatkozó átfogó *tudományos* hipotézisként jellemezte azt. Másfelől, talán azt is érdemes itt megjegyezni, hogy a bécsi

körös/logikai empirista tézist a metafizika értelmetlenségéről nem csak a verifikacionizmusban alapozták meg. Carnap nézetét talán pontosabb úgy jellemezni, hogy a metafizikai állítások *semmilyen* tudományos nyelven nem fogalmazhatók meg, ahol egy nyelv tudományos mivoltának a kritériuma nem kizárólag és nem is feltétlenül a közvetlenül adott észlelési élményekre való visszavezethetőség. (Így az *Aufbau* metafizika-ellenessége e tekintetben inkább kantianus szellemű, ti. az *Aufbau* szerint csak az olyan állítások tudományosan/kognitíve értelmesek, amelyek megfogalmazhatók az *Aufbau valamelyik* konstrukciós rendszerének fogalmaival. Ez *nem* verifikálhatósági kritérium: noha az *Aufbau*-ban ténylegesen kifejtett fogalmi rendszer fenomenális bázisú, Carnap azonban már itt is megengedi a fizikai bázisú konstrukciós rendszer lehetőségét (*Aufbau* 59. szakasz), ami a nyelvi/logikai pluralizmus „előszele”. A fizikai bázisú konstrukciós rendszer pedig nem metodológiai szolipszista, így nem áll, hogy a kijelentések kognitív értelmességének a feltétele magára az észlelési élményre való visszavezethetőség.

A *Bécsi Kör mint az analitikus metafizika empirizmusának forrása*. Úgy tűnik, Huoranszki a Bécsi Kört tartja a „főbűnösnek” a klasszikus analitikus metafizika meghatározóan empirista elköteleződésében. Véleményem szerint azonban az empirista elköteleződés legalább annyira, ha nem jobban az angolszász hagyományban erős humeanizmus hatásának tudható be, mint a Bécsi Kör, illetve az amerikai logikai empirizmus Bécsből és Berlinből elszármazott képviselői hatásának. (A Bécsi Kör programjának olyan értelmezése, miszerint az a humeanizmus kifinomultabb logikai eszközökkel történő folytatása, jelentős mértékben azon is alapult, hogy a bécsi logikai pozitivizmust, tévesen, Ayer 1936-ban megjelent *Language, Truth and Logic*-beli nézeteivel azonosították.) Car-

nap negatív és pozitív céljai ugyanis, tehát a metafizikai értelmetlenségének a kimutatása és a tudományos fogalmak explikációja, legalább olyan mértékben a „logikai szintaxis” elemzésén alapultak, mint a verifikacionizmuson, mi több a jelentés verifikacionista elméletét Carnap csak az 1930-as évek elején képviselte. Továbbá, Carnap filozófiai programja a „tudománylogika” volt, a megfelelő tudományos nyelv(ek) fogalmi rendszerének kidolgozása, és a tudományos nyelv adekvátságának feltétele alapvetően az, hogy minél sikeresebb tudományos elméleteket lehessen kidolgozni velük. A tudományos fogalmak lehorgonyozása az észlelési tapasztalatokban ugyan továbbra is feltétel maradt, de semmiképpen sem azon a direkt módon, ahogy a korai metodológiai szolipszista *Aufbau* koncepcióban, vagy a nem sokkal későbbi, radikális fizikalista elképzelésben, mely szerint csak az elvileg megtapasztalható jelenségekre vonatkozó nyelvi kifejezések kognitíve értelmesek.

Russell: logikai elemzés és metafizika kapcsolata. A verifikacionizmus mellett Huoranszki egy másik történeti problémát is vizsgál. A *Russell leíráselmélete mint metafizika* című tanulmányában megfogalmaz egy másik általános állítást az analitikus filozófia történetével kapcsolatban, nevezetesen, hogy a Bécsi Kört megelőző korai analitikus filozófusok, így Russell, nem voltak metafizika-ellenesek a logikai pozitivisták értelemben: a nyelvi/logikai elemzést nem a metafizika kiküszöbölésének, hanem éppen hogy metafizikai ismeretek megszerzésének az eszközöként használták.

Egyetértek, mi több a korai Moore, vagy Wittgenstein a *Tractatus* írása idején, hasonlóan vélekedtek a logikai elemzés és a metafizika kapcsolatáról (vö. Wittgenstein: *A filozófia logikából és metafizikából áll, a logika az alapja*. In Anscombe–Wright (szerk.) 1979. 106). Azt, hogy Russell Carnaphoz hasonló anti-metafizikus lett vol-

na, persze nem is állítja senki, aki Russell-lel behatóbban foglalkozik. Ugyanakkor *A denotálásról* mégiscsak elsősorban egy új logikai elmélet kifejtése (aminek egyik fő újdonsága a szubjektum-predikátum szerkezetű szinguláris kijelentések szerkezetéről adott új elemzése), és mint ilyen, ha nem is szükségképpen metafizikailag semleges, de mégis a nyelv logikai elemzése a célja, nem pedig általános metafizikai állítások igazolása.

Mindazonáltal Huoranszkinak igaz van: noha Russell (egyik) célja az üres nevek (pontosabban: individuumkifejezések) rejtvényének a megoldása volt, az elemzés, mintegy melléktermékként, azt is maga után vonja, hogy az üres individuumkifejezéseket tartalmazó mondatok helyes elemzésében nem szerepelnek olyan kifejezések, amelyek partikulárákra, azaz egyedi szubsztanciákra referálnának. Ez pedig azt jelenti, hogy a szubsztanciákat ki lehet küszöbölni, *nem szükséges* feltenni a létezésüket; ami pedig, az ontológiai takarékoság jegyében, indok lehet arra, hogy ténylegesen ki is zárjuk őket az ontológiánkból. Idáig tehát rendben: azzal az általános tézissel, hogy Russell logikai elméleteivel, így például *A denotálásról*-ban kifejtettekkel is, metafizikai nézeteket is meg akart alapozni, teljes mértékben egyetértek. Ugyanakkor úgy vélem, Huoranszkinak az a specifikus történeti állítása, hogy *A denotálásról*-beli logikai elemzést konkrétan az is *motiválta*, hogy Russell már ekkor elvetette a szubsztanciák létezését, és egyfajta, tulajdonságokból képzett logikai konstrukciókat akart a helyükre tenni, nézetem szerint nem áll meg. 1905-ben ugyanis Russell még nem vetette el a szubsztanciák létezését, mi több az „ítélet többtagú reláció elmélete”, amit 1906 és 1909 között fogadott el, is feltételezi még a szubsztantív Ént. A szubsztanciák létezésének elutasítására egyértelműen csak 1912 után került sor:

az 1911-ben, illetve 1912-ben megjelent *Tudás ismeretség és tudás leírás révén*, illetve *A filozófia alapproblémái* című írásaiban még ingadozik, a személy esetében mindenképpen, azaz nem veti el egyértelműen a személy szubsztanciakénti felfogását. És a fizikai tárgyak esetében sem egyértelmű, hogy Russell ténylegesen elveti-e a fizikai tárgyak létezését, vagy csak „zárójelbe teszi” a létezésüket, ugyanis *episztemológiai* megfontolásokból javasolja, hogy a fizikai tárgyakra vonatkozó kijelentéseket helyettesítsük érzetadat-halmazokra vonatkozó kijelentésekkel, azon az alapon, hogy az utóbbiakra vonatkozóan lehetséges közvetlen és biztos (ismeretség általi) tudás, az előbbiekre vonatkozóan nem. *A Tudásunk a külvilágról* (1914) illetve a *A logikai atomizmus filozófiája* (1918) viszont már egyértelműen tagadja a szubsztanciális fizikai tárgyak és szubsztanciaként értett személyek létezését is.

III. ÁTFOGÓ, NEM-TÖRTÉNETI ELLENVETÉSEK A KLASSZIKUS ANALITIKUS METAFIZIKÁVAL SZEMBEN

Anti-fizikalizmus. A fizikalizmussal kapcsolatban Huoranszki három különböző érvet vonultat fel tanulmányaiban. Az első érv szerint az intencionalitás valóban a pszichológiai jelenségek megkülönböztető jegye, ahogy Brentano állította, ugyanakkor az intencionalitásnak *nem* az inherens *tárgyra* irányulás a lényegi vonása. Hiszen számos fizikai állapot is „irányul” valamilyen tárgyra, vagy tárgyakat feltételez; a fizikai diszpozíciók azonosítása is feltételez valamilyen tárgyra vonatkozást, így a cukor vízben oldhatósági diszpozíciója arra a „tárgyra” (állapotra) utal, hogy a cukor, bizonyos körülmények között, feloldódik a vízben. Hanem az, hogy a mentális állapotok tárgya lehet *nem-létező* tárgy is.

Egyetértek, csak a történeti érdekesség kedvéért jegyzem meg, hogy Meinong nézete is hasonló volt, tudniillik szerinte az intencionális tárgy „túl van léten és nem-léten” (jenseits von Sein und Nichtsein), (Meinong 1904/1960. 86), és az is lehet, hogy Brentano saját nézete is ez volt (aminek az értelmezése notóriusan vitatott). Ez persze egyáltalán nem mond ellent Huoranszki nézetének, tudniillik hogy az intencionalitás ezen vonása az alapja annak, hogy a pszichológiai jelenségek nem redukálhatók a fizikaiakra – hiszen Brentano és Meinong természetesen nem voltak fizikalisták, éppen ellenkezőleg. Másrészt hasonlóknak tűnik Tim Crane felfogása is az intencionális tárgy „ontológiai státuszáról”, vagy inkább annak hiányáról (vö. Crane 2013).

A második érv szerint az empirikus fogalmak alkalmazása meghatározatlan, ezért nem lehet őket a határozott alkalmazási körű fizikai fogalmakra visszavezetni. Ez az érv a fizikalizmus elleni olyanfajta érvek sorába illeszkedik, amelyek a pszichológiai és a fizikai fogalmak bizonyos sajátosságaiból kiindulva állítják, hogy a pszichológiai fogalmakat nem lehet fizikai fogalmak terminusaiban, fizikai fogalmakkal megfogalmazott definíciókkal vagy leírásokkal (át)értelmezni. Ilyen, általános vonásaiban hasonló, stratégiát követett Sellars, Chisholm és Davidson is, az intencionális beszédmód fizikai beszédmódrá való redukálhatatlanságát állító érvekben.

A harmadik érv az ún. elmeállapot-agyállapot típusazonossági materializmus ellen irányul. E nézet képviselői szerint a mentális fogalmak funkcionális fogalmak, amik oksági szerepeket, beleértve viselkedési diszpozíciókat, jelölnek. A diszpozíciónak azonban, egyes metafizikusok szerint, kategorikus (nem-diszpozíciós) tulajdonságok a megalapozói, például az üveg törékenysége diszpozíciós tulajdonságnak az üveg valamilyen anyagszerkeze-

ti, kategorikus tulajdonsága az alapja. Huoranszki ellenvetése szerint azonban *minden* fizikai tulajdonság diszpozíciós, ilyenformán a például Armstrong által képviselt nézet, miszerint a diszpozicionális mentális tulajdonságok kategoriális alapjai fizikai, ti. agyi-idegrendszeri tulajdonságok, nem működhet, hiszen az utóbbiak sem kategoriális tulajdonságok. Nos, a diszpozíciók témája nagy falat, ami központi részét képezi Huoranszki pozitív metafizikai rendszerének, erre a későbbiekben visszatérek.

Anti-empirizmus. Mit jelent Huoranszki felfogása szerint, hogy a klasszikus analitikus metafizika empirista? Az empirizmus, a hagyományos értelmezés szerint, egy ismeretelméleti doktrína, mely szerint csak az olyan állítások tarthatnak igényt tudás státuszra, amelyek valamilyen módon az észlelési tapasztalatban lehorgonyoztak. Ez, bár talán nincs explicite kimondva Huoranszki tárgyalásában, két dolgot is jelent, egyrészt, hogy tudás-állítások felfedezésében, másrészt, hogy az igazolásukban is lényegi szerepet kell játsszon az észlelési tapasztalat.

A klasszikus analitikus metafizikusok általában elfogadják, hogy a filozófiai tézisek, elméletek „felfedezése” és igazolása alapvetően nem megfigyeléseken alapul. (Bár többnyire elfogadják azt a megszorítást, hogy a filozófiai elméletek nem mondhatnak ellent a széles körű konszenzust élvező tudományos elméletek állításainak. Ez nemcsak a 20. század második felében jelentkező filozófiai naturalizmus megkötése, hanem a 19. század végétől induló tudományos filozófiának is, Alois Riehl-től Bertrand Russellig (vö. pl. Russell *A tudományos módszer a filozófiában* 1914; *Miszticizmus és logika* 1914). Vagy amennyiben Quine igazolás-holista elképzelését, illetve folytonossági tézisének támogatják a tudomány és a metafizikai viszonyával kapcsolatban, akkor úgy vélik, a metafizi-

kai tézisek a világra vonatkozó elméleteken belül távol vannak a tapasztalatoktól, a magfeltevésekhez tartoznak.

Ennél talán kevésbé nyilvánvaló, hogy a természettudományos felfedezések sem csak megfigyelésen alapulnak. Sőt, gyakran egyáltalán nem a megfigyelés a természettudományos hipotézisek felállításának a kiindulópontja, hanem a – széles értelemben vett – fogomelemzés, ami a természettudományos elméletek tartalmát kifejező matematikai formalizmus matematikai tulajdonságainak elemzését is jelenti. Persze ha elfogadjuk Reichenbach javaslatát a felfedezés és az igazolás kontextusának elválaszthatóságáról, akkor az empirizmust korlátozhatjuk az utóbbira (ahogy egyébként a logikai empirista hagyományban bevett volt: a megfigyelések általi verifikálhatóság vagy konfirmálhatóság a tudományos elméletek *igazolására* vonatkozó követelmény volt Carnap számára is, mint ahogy a falszifikálhatóság-plusz-korroboráltság is az igazolásra vonatkozott Poppernél).

De, még egyszer, pontosan mit is jelent Huoranszki értelmezésében az empirizmus általánosan, és milyen érvek alapján utasítja el azt? Értelmezésem szerint Huoranszki anti-empirizmusának hangsúlya nem annyira az empirizmuson mint ismeretelméleti tanon van, hanem inkább az empirizmushoz kapcsolódónak tekintett metafizikai nézeteken, pontosabban azok elutasításán (amelyeket feljebb felsoroltam).

A legáltalánosabb ilyen metafizikai nézet a létezésre, avagy realitásra vonatkozik. Az empirista elképzelés szerint az valóságos, ami (végső soron, valamilyen módon) *megfigyelhető*. Ez állt részben Russell módszertani elve mögött, mely szerint „cseréljük le a következtetett entitásokat logikai konstrukciókra, amikor csak lehet”. Sőt, megkockáztatom, Russell „ismeretségi elve” is egyfajta „proto-verifikacionista”

értelmesség-kritériumként fogható fel, azzal a fontos különbséggel, hogy Russell szerint univerzálékkal is ismeretségben vagyunk, nem csak érzetadatokkal. Ezt az elképzelést radikalizálta tovább a Bécsi Kör verifikacionista értelmesség kritériuma. Ezt az empirista realitás fogalmat Huoranszki elutasítja, és helyére egy racionalista fogalmat tesz. Eszerint valóságos az, ami *intelligibilis*, azaz ami *magyarázza, érthetővé teszi* a megfigyelhető jelenségeket (ilyenek például a természettörvények, lásd később).

Huoranszki további alapvető metafizikai elképzelései rendszert alkotnak: a metafizikai és fogalmi szükségszerűsége, a természeti fajtákra és esszenciális tulajdonságokra, a diszpozíciókra és potenciákra mint alapvető modális tulajdonság-fajtákra, valamint a természettörvényekre vonatkozó elképzelései szervesen összekapcsolódnak. Továbbá, ezekre épül az emberi szabadságra, a szabad akaratra és cselekvésre vonatkozó nézete is.

Az empiristák alapvető, általános és speciális metafizikai tézisei, amelyekkel Huoranszki harcra száll, a következők. A klasszikus, „Kripke-előtti” empirista nézet, amely szerint nincsenek metafizikai szükségszerűségek és lehetőségek; a Kripke által indukált fordulat utáni új nézet, amely elismeri a metafizikai modalitások realitását, és a „lehetséges világok” fogalmára alapozva értelmezi azt. A világ végső létezői kategoriális tulajdonságok, illetve tények. A természettörvények metafizikai természete ugyanolyan, mint a tényeké, a bevett „humeinánus-lewisinánus” elképzelés szerint, a természettörvények olyan általános kijelentések, amelyeket az különböztet meg a többi általános kijelentéstől, hogy a legjobb magyarázó elméletek fogalmazhatók meg velük.

Huoranszki ezzel szemben álló nézetei a következők: léteznek metafizikai modalitások, amiket természeti fajták, illetve

ezeknek az esszenciális tulajdonságai alapoznak meg. Léteznek redukálhatatlan diszpozíciós és képesség-jellegű tulajdonságok. Ezek együtt alapozzák meg a természettörvények speciális, a tényekétől *különböző* metafizikai természetét is. A természettörvények ugyanis, Huoranszki szerint, természeti fajták közötti szükségszerű kapcsolatokat fejeznek ki (ez egyben *magyarázza, intelligibilissé teszi* a partikuláris természeti tények közötti kapcsolatokat). Ez alapozza meg, hogy a természettörvények olyan általános kijelentések, amelyek *nem véletlenül* igazak (szemben más generalizációkkal). Ugyanakkor a természettörvények *nem szükségszerűsítik* azon jelenségek bekövetkezését, amelyek predikálhatók belőlük. Ez azért van így, mert Huoranszki szerint az, hogy egy bizonyos egyedi tárgy valamilyen természeti fajta egy példánya, szükségszerűsíti, hogy az illető tárgy egy bizonyos fajta viselkedési diszpozícióval rendelkezik, az azonban, hogy a tárgy az illető fajta viselkedésre diszponált, nem jelenti, hogy szükségszerűen annak megfelelően fog viselkedni.

Az alábbiakban kicsit részletesebben is bemutatom Huoranszki pozitív metafizikai elképzeléseit.

IV. HUORANSZKI POZITÍV METAfizikai ELKÉPZELÉSEI

Modalítások. Noha Huoranszki a klasszikus metafizikát átfogóan empiristaként jellemzi, az analitikus metafizikán belül éppen a szükségszerűség értelmezésével kapcsolatban már végbement egy nagy fordulat. A korábbi empirista hagyományban, beleértve az analitikus metafizikát megelőző logikai empiristákat is, csak az analitikus (vagy logikai) szükségszerűséget ismerték el, aminek egy alfajaként értelmezték a fogalmi szükségszerűséget; vagy azt sem, mint Quine. Kripke az 1970-

es években azzal újította meg az empirista hagyományt, hogy legitimnek ismerte el a fogalmi megkülönböztetett metafizikai szükségszerűséget is. Ugyanakkor a kétféle modalitás viszonyával nem sokat foglalkozott.

Huoranszki egyik hozzájárulása ehhez a kérdéshez ennek a viszonyoknak a vizsgálata: nézete szerint a kétféle modalitás nem független, és a fogalmi szükségszerűség bizonyos esetei metafizikai szükségszerűségeken alapulnak. Így például olyan fogalmi szükségszerűségek, amelyek természeti fajták közötti viszonyokat fejeznek ki, metafizikai szükségszerűségeken, ti. tulajdonság-tartalmazási kapcsolatokon alapulnak (mint pl. az, hogy „A macskák állatok” vagy „A verebek madarak”). Igaz, hogy „A macskák állatok” fogalmi igazság, amennyiben a „macska” és az „állat” *fogalmából* következik, ugyanakkor egy metafizikai szükségszerűségeken alapul, nevezetesen, hogy nem *lehetséges* olyan macska, ami nem állat. Ez egyben azt is megmutatja, mit ért Huoranszki azon, hogy a természettörvények („Minden veréb madár”, „Minden elektronnak van töltése”) természeti fajták (a *veréb* és a *madár*, az *elektron* és a *töltés*) közötti szükségszerű kapcsolatokat fejeznek ki.

Huoranszki további érdekes állítása, hogy ezt az arisztotelianus gyökerű elképzelést Carnap szükségszerűséggel kapcsolatos nézetével is össze lehet egyeztetni. Szerinte ugyanis Carnap nézete az, hogy a természeti fajta fogalmak bevezetését „pragmatikusan igazoljuk”, ti. azért vezetjük be őket a (valamely tudományos elméletet megfogalmazó) nyelvünkbe, mert ezeknek a fogalmaknak (pontosabban a velük megfogalmazott törvény-állításoknak) az a *nyelvi funkciójuk*, hogy szükségszerű kapcsolatot fejeznek ki.

Első látásra nem világos, hogy tényleg ez lett volna Carnap elképzelése. Hiszen Carnap szerint csak logikai/fogalmi szük-

ségszerűség létezik, tehát a természettörvények sem metafizikai szükségszerűségeket fejeznek ki. Ráadásul Carnap nyelvi pluralizmusa szerint „nyelvi döntés” kérdése, hogy milyen nyelvi keretet, azaz milyen fogalmakat fogadunk el tudományos elméleteink megfogalmazásához (tehát például, hogy neurofiziológiai vagy fenomenális nyelven, fogalmakkal fogalmazzuk meg bizonyos pszichológiai elméleteinket).

Ugyanakkor a kétféle elképzelés esetleg mégis közelíthető, Huoranszki értelmezésével összhangban. Tüdniillik a nyelvi/fogalmi keret megválasztása nem önkényes, pragmatikusan lehet igazolni Carnap szerint (az elmélet sikerességével, ami a predikciós- és magyarázóképességen, egyszerűségeen etc. alapul). Egy tudományos elmélet nyelvi keretének pragmatikus igazolásával pedig az elmélet alapvető tudományos fogalmainak bevezetését is igazoltuk: ezek között pedig szerepelni fognak olyan természeti fajta és esszenciális tulajdonság kifejezések, amelyekkel az elmélet tartalmát meghatározó természettörvényeket megfogalmazzuk. Ezek a törvények, Huoranszki nézete szerint, tekinthetők metafizikai szükségszerűségeket kifejező állításoknak.

Carnap maga idáig bizonyosan nem ment volna el. Egyrészt a „természeti fajta”, illetve „esszenciális tulajdonság” beszédmódot mint metafizikait elutasította volna. Hiszen szerinte az, hogy egy elméleti természeti fajta terminus, mint például az „elektron”, megfelel-e valaminek a nyelvi kereten kívül, „a természetben” értelmetlen, álkérdés (ezt Huoranszki is megjegyzi), de hozzátehetjük, hogy legkésőbb az 1960-as évekre Carnap legtöbb pozitivistá fegyvertársa kapitulált, és az értelmetlenségi tézis helyett valamilyen (tudományos) realista álláspontra helyezkedett (pl. Feigl, Sellars, de Ayer is), ami egybevágott a későbbi nem-pozitivistá

analitikus metafizikusok realista szárnyának az álláspontjával is. Másfelől, amellett is lehet érvelni, hogy Carnap álláspontja az elméleti kifejezések referenciájáról, beleértve a természeti fajta neveket és az esszenciális tulajdonság kifejezéseket, deklarált szándéka ellenére, értelmezhető egyfajta, empirikusan értelmes, metafizikai realista álláspontként is.

Ugyanakkor van egy további probléma is, nevezetesen: a késői Carnap nem csak azt tartotta értelmetlen kérdésnek, hogy megfelel-e valami az elméleti természeti fajta kifejezéseknek és esszenciális tulajdonság terminusoknak a nyelvi kereten kívül. Hanem azt a kérdést is, hogy az elméleti terminusok referálnak-e valamire (mint a realisták állítják), vagy sem (ahogy az instrumentalisták), tehát magát a realizmus versus instrumentalizmus vitát nyilvánította értelmetlenné (vö. Carnap 1966. 26. fejezet, különösen 254–256). Ez pedig nemigen egyeztethető össze egy olyan metafizikai elmélettel, amit Huoranszki képvisel, amelyik feltételezi a természeti fajták és az esszenciális tulajdonságok létezését.

Diszpozíciók, természeti fajták és természettörvények. A metafizikai és fogalmi szükségszerűség értelmezése átvézet Huoranszki nézeteihez a természettörvények, és ehhez szorosan kapcsolódóan a természeti fajták, valamint a diszpozíciók és a képességek természetéről. Mint már szó volt róla, Huoranszki szerint a természettörvények természeti fajták közötti szükségszerű viszonyokat fejeznek ki. Másfelől, elképzelése szerint, a természeti fajtákhoz lényegileg kapcsolódnak bizonyos viselkedési diszpozíciók; ilyen diszpozíciókkal szükségszerűen rendelkeznek, nélkülük ugyanis nem lehetne azonosítani a természeti fajtákat. Ugyanakkor, noha egy bizonyos természeti fajta példányai szükségszerűen rendelkeznek a természeti fajtára jellemző viselkedési diszpozícióval,

ez nem jelenti azt, hogy minden példány szükségszerűen e diszpozíciónak megfelelően fog viselkedni. Lehetséges, hogy egy bizonyos példány, noha diszponált az illető viselkedésre, mégsem viselkedik annak megfelelően. Egy porcelán váza például diszponált arra, hogy bizonyos erősségű ütésre eltörjön, de lehetnek olyanok a körülmények, hogy egy ilyen erősségű ütés hatására sem törik össze (valamilyen további tényező fennállása miatt).

Huoranszki általános ontológiájában a redukálhatatlan, fundamentális modális tulajdonságokként felfogott diszpozíciók (amelyek viselkedési tendenciákat alapoznak meg) és a képességek (amelyek cselekvési lehetőségeket) központi szerepet játszanak. A diszpozíciós tulajdonságokra alapozódik a modalitások új, a lehetséges világok fogalmára támaszkodó értelmezés alternatívájaként prezentált elmélete, a természettörvények sajátos, a tényekétől különböző természete, mely szerint a törvények nem véletlen, de nem is szükségszerűsítő kapcsolatokat fejeznek ki, továbbá (más megfontolások mellett) a mentális jelenségek redukálhatatlansága a fizikai jelenségekre; a képességek létezése pedig a szabad cselekvést alapozza meg.

Éppen ezért Huoranszki nézetrendszerének megítélése szempontjából döntő, hogy elfogadjuk-e a redukálhatatlan diszpozíciók és képességek létezését. A diszpozíció-elmélet részletes bemutatására itt nincs lehetőség (Huoranszki egész könyvet szentelt a témának: *The Metaphysics of Contingency*, 2022. Kodaj Dániel recenzálta a könyvet a BUKSZ-ban).¹ Az empirista analitikus metafizikai hagyományban a meghatározó nézet az volt, amit első sorban Armstrong és Lewis fogalmaztak meg, hogy a diszpozíciós tulajdonságok vagy nem valóságosak, vagy valóságosak, de redukálhatók nem-diszpozíciós, ún. ka-

tegorikus tulajdonságokra. Vannak olyan nézetek is, amelyek szerint bár minden fizikai fogalom diszpozicionális, de nem minden fizikai tulajdonság az (ez volt például Schlick nézete az *Allgemeine Erkenntnislehre*-ben, 1918).

Huoranszki elveti mindezeket az elképzeléseket, és azt állítja, hogy legalábbis a fizikai tulajdonságok mind diszpozíciós tulajdonságok. Az érvek részletes elemzése helyett egy történeti megjegyzést tennék. Huoranszki értelmezése szerint a logikai empiristák alapvető ellenvetése a redukálhatatlan diszpozíciós tulajdonságok feltételezésével szemben az volt, hogy az ilyen tulajdonságok nem észlelhetők (és így kognitíve értelmetlen a létezésüket állító kijelentés), ugyanakkor a diszpozíciós fogalmak ún. kondicionális elemzésében szereplő inger és válasz fogalmak megfigyelhető jelenségekre vonatkoznak (pl.: „A faág törékeny” jelentése kimerül abban, hogy „Ha a faágra ilyen-és-ilyen erővel hatunk, a faág eltörik”, nincs semmilyen „okkult” diszpozíciós tulajdonság ezen felül). Nos, Carnap korai radikális fizikalista korszakában (tehát 1932-ben megjelent írásában) valóban ezt a nézetet képviselte, de később, az *Ellenőrizhetőség és jelentés* (1936–1937) idején már nem. Ekkorra ugyanis már (újra) az volt a nézete, hogy kognitíve értelmesek lehetnek a nem-észlelhető jelenségekre, mint például a más személyek tudatélményeire vagy az elektronok töltésére vonatkozó kifejezések is. Következésképpen az észlelhetetlenség *önmagában* nem lehetett Carnap számára ok a redukálhatatlan diszpozíciós tulajdonságok elutasítására.

Az persze, hogy bizonyos tárgyaknak nem észlelhető fizikai tulajdonságokat viselkedési diszpozíciójuk alapján tulajdonítunk (pl. hogy törékenyek vagy töltéssel rendelkeznek), kézenfekvő, hiszen hogyan máshogyan is tehetnénk. Ugyanakkor ebből nem következik, hogy maguk ezek

¹ Kodaj 2024.

a nem-észlelhető fizikai tulajdonságok szükségképpen redukálhatatlan diszpozíciós tulajdonságok, nem pedig nem-észlelhető kategorikus tulajdonságok. Carnap a *Logical Foundations of the Unity of Science* (1938) című írásában egyértelműen megkülönböztette a „töltéssel rendelkezés” tulajdonságát a töltéssel rendelkező testek viselkedési diszpozíciójától (ti. hogy más töltött testek közelében hogyan mozognának); a viselkedési diszpozíciót a „töltéssel rendelkezés” *szimptómájaként* fogta fel, ahol az utóbbiból *következtetni* lehet az előbbire (vö. Carnap 1938/1991. 402). Még később pedig arra jutott, hogy az elméleti fogalmak, mint pl. a töltés vagy a dűh, jelentését nem lehet sem megfigyelhető ingerekre és viselkedési válaszokra utaló kifejezéseket tartalmazó kondicionálisokkal, sem redukciós mondatokkal megadni, hanem más elméleti, nem-megfigyelhető fogalmakra is hivatkozni kell a jelentésük meghatározásában. Tehát az elméleti fogalmak jelentése nem adható meg kizárólag megfigyelési fogalmakkal, de ettől még kognitíve értelmesek. (Első vonatkozó publikációja Carnap 1956, de már az 1940-es évek közepétől ezt a nézetet képviselte.)

Részben a diszpozíciók mint alapvető modális tulajdonságok feltevésére alapozza Huoranszki eredeti elképzelését a fizikai törvények természetéről is, ti. hogy metafizikai/fogalmi kapcsolatokat fejeznek ki természeti fajták között, ugyanakkor nem szükségszerűsítőek. Emellett, úgy tűnik, Huoranszki természettörvény fogalma lényegileg támaszkodik arra a feltevésre is, hogy minden fizikai törvény *ceteris paribus* jellegű (vagy Huoranszki szűkített megfogalmazásában, minden dinamikai törvény), és ha értelmezésem helyes, a *ceteris paribus* jelleg lényegi szerepet játszik Huoranszki kompatibilista nézetének a megalapozásában is (lásd lejjebb). Ha így van, akkor szükséges lenne rész-

letesen megalapozni ezt a tézist, sejtésem szerint ugyanis nem tekinthető domináns vagy többségi nézetnek.

Elméfilozófia: szabad akarat és fizikai determinizmus, pszichofizikai okozás és az elme-test viszony. Az alábbiakban még Huoranszki az elmével kapcsolatos metafizikai nézeteire térnék ki röviden, elsősorban a szabadság értelmezésére, és ehhez kapcsolódóan futólag a mentális okozás és az elme-test viszony kérdésére.

Huoranszki a szabad akarat mibenlétét a „cselekedhettem volna másképp” képességének meglétében határozza meg, amit megvéd a kortárs rivális nézetekkel (az indok-érzékenységre, illetve az ún. Frankfurt-típusú esetekre alapozott elképzelésekkel) szemben.

A szabad akarral kapcsolatos egyik sztenderd probléma a determinizmushoz való viszony. Huoranszki kompatibilista, azt állítja, hogy a szabad akarat realitásával a fizikai determinizmus igazsága is összeegyeztethető (a pszichológiai determinizmusé ugyanakkor nem).

A szabad akarat és a fizikai determinizmus kompatibilitásával kapcsolatban az ún. konzekvencia-érvet (Inwagen) szokás a legerősebbnek tekinteni. Röviden: ha a fizikai determinizmus igaz, akkor (1) a fizikai világ valamely múltbeli állapotából és a fizikai törvényekből levezethető a világ bármely későbbi, így a jelenbeli fizikai állapota. (2) Senki nem képes megváltoztatni a múltat, illetve a természettörvényeket. (3) (1)-ből és (2)-ből következik, hogy senki sem képes megváltoztatni a világ jelenlegi fizikai állapotát. Következésképpen nem lehetséges másképp cselekedni, mint ahogy ténylegesen cselekszünk, azaz nem létezik szabad cselekvés, illetve akarat.

Huoranszki válasza, hogy tagadja, hogy a másképp akarás képessége zárt a logikai következtetésre nézve. Tehát: abból, hogy senki nem képes akaratlagosan megváltoztatni a múltat és a fizikai törvényeket, vala-

mint hogy a múltból és a fizikai törvényekből következik a jelen fizikai állapot, nem következik, hogy senki sem *képes* másképp cselekedni a *jelenben*, mint ahogy aktuálisan cselekszik. A szabad akarat pedig, Huoranszki értelmezése szerint, a (jelenben) másképp cselekvésre való *képességben* áll.

Vegyük Huoranszki következő példáját. S-nek van egy Ferrarija, ugyanakkor S. óvatos sofőr, ezért az autó megvásárlásakor elhatározza, hogy mindig be fogja tartani a sebességkorlátozásokat. Ennek megfelelően a Ferrari soha nem lépi át a 130 km/h sebességhatárt, így igaz a következő: a világ fizikai állapotából a vásárlás időpontjában, beleértve a sofőr elhatározását és az ahhoz kapcsolódó fizikai viselkedési diszpozícióját (ti. hogy soha nem ad annyi gázt, hogy az autó gyorsabban menjen 130 km/h-nál), valamint az autót mint fizikai rendszert leíró fizikai (mechanikai, kémiai etc.) törvényekből következik, hogy a Ferrari minden későbbi időpontban, amikor a tulajdonos vezeti, soha nem fog 130 km/h-nál nagyobb sebességgel haladni. Egy bizonyos értelemben tehát a Ferrari nem képes 130-nál nagyobb sebességgel menni. De persze egy másik értelemben a Ferrari képes 130 km/h-nál nagyobb sebességgel menni. Ez utóbbi lehetőség viszont összeegyeztethető a szabad akarat mint a másképp cselekvés lehetősége realitásával: hiszen a Ferrari képes lett volna 130-nál gyorsabban haladni, ha a tulajdonos úgy akarta volna.

Vizsgáljuk meg, hogy az is összefér-e a fizikai determinizmussal, ha a tulajdonos aktuálisan gyorsabban vezet 130-nál. Ebben az esetben, úgy tűnik, továbbra is áll, hogy a világ egy múltbeli fizikai állapotából (fizikai kezdeti feltételek és határfeltételek), valamint a fizikai törvényekből következik, hogy a Ferrari nem megy 130-nál gyorsabban, ugyanakkor a világ aktuális állapota ennek ellentmond.

Nos, ha az esetet úgy értelmezzük, hogy a sofőr akaratának megváltoztatására

val (azzal kapcsolatban, hogy nem fog 130 km/h-nál gyorsabban menni) azt a *határfeltételt* változtatta meg, ami folyamatosan ható tényezőként szerepet játszik az autó lehetséges és aktuális viselkedésében, és nem azt a múltbeli eseményt, amikor elhatározta, hogy nem megy gyorsabban a sebességkorlátozásoknál (és nem is a fizikai törvényt), akkor nincs ellentmondás a fizikai determinizmussal.

Egy megjegyzés. Ha a sofőr képes akaratának a megváltoztatására, akkor az akaratát nem determinálja a fizikai világ múltbeli állapota (ti. a vásárláskori elhatározásával járó viselkedési diszpozíciója) és a fizikai törvények (ez esetben az agyának és idegrendszerének a folyamatait leíró törvények). Ez lehetséges álláspont. De ebben az esetben nem túl meglepő, hogy a fizikai determinizmus összefér azzal, hogy az autó másképp viselkedik, mint ahogy a múltbeli állapotból és a fizikai törvényekből következik, hiszen az aktuálisan másképp cselekvés egy a fizikai folyamatoktól független mentális okból, ti. egy új akaratú aktusból fakad, amit, *az előfeltevéssel összhangban*, nem határoznak meg a korábbi fizikai világállapot és a fizikai törvények (nem levezethető belőlük). A javaslat persze továbbra is érdekes és magyarázó arra vonatkozóan, hogy hogyan illeszthető egy ilyen nem-fizikai ok valóságos szerepének a feltevésével a fizikai folyamatok determináltsága, tudniillik: amennyiben az akaratú esemény megváltoztat valamilyen fizikai határfeltételt, akkor a fizikai rendszer lehetséges működése is megváltozik, de ettől még a fizikai rendszer determinisztikus marad (hiszen az új akaratú eseményt közvetlenül követő fizikai világállapotból – kezdeti feltételek és új határfeltételek – és a fizikai törvényekből továbbra is levezethetők a későbbi fizikai események).

Másképp megfogalmazva: a konzekvencia-érv *prima facie* meggyőző ereje szerint abból fakad, hogy hallgatólagosan

úgy értjük, a múlt és a fizikai törvények *mindent* meghatároznak, tehát az akarat későbbi megváltoztatásának a képességét is blokkolják. Ha ezt a feltevést feladjuk, akkor a Huoranszki-féle kompatibilizmus tarthatónak tűnik, de a konzekvencia-érv meggyöngyítése révén.

Huoranszki kompatibilista elképzelése átvezet a mentális okozás témájához. Nézzük először Huoranszki nézeteit az okság természetéről általában – ezek is meg lehetősen eltérnek az empirista mainstreamtől. Egyrészt elveti az okság hume-i és lewis-i elméleteit. A hume-i elmélet az oksági természetű állandó együttjárásokat azzal választja ki a többi közül, hogy azokat tényellentétesek támogatják. Azonban az okság legkidolgozottabb, Lewis-féle kontrafaktuális elmélete nem tartható Huoranszki szerint, több okból sem. Egyrészt nem tudja kezelni az oksági túldetermináció problémáját, másrészt nem tud számot adni az okság tranzitivitására, és vannak egyéb implauzibilis következményei is.

Huoranszki alternatív javaslata az okság „eszköz” értelmezése. Eszerint egy dolog valamely tulajdonsága akkor ok, ha racionálisan eszközként lehet választani valamely cél eléréséhez. Ez egy perspektivikus nézet, ti. csak egy racionális lény nézőpontjából van értelme az okság fogalmának. Ugyanakkor objektív abban az értelemben, hogy (1) maguk a tények teszik alkalmassá egy dolog valamely tulajdonságát arra, hogy eszköz legyen egy cél elérésében, tehát hogy oka legyen egy bizonyos okozatnak; illetve hogy (2) magának a dolognak nem kell tudatában lennie annak, hogy alkalmas eszköz egy cél elérésére, tehát nem kell tudatos intencionalitást tulajdonítani neki (így egy billiárdgolyó is lehet oka egy másik billiárdgolyó mozgásának). Pusztán megfigyelési fogalmakkal (ti. az állandó együttjárás és a tényellentétes függés fogalmával) nem lehet megalapozni az oksági viszony metafizikai természeté-

nek meghatározását, ehhez a dolgok manipulációjához kapcsolódó fogalmakra, ti. az eszköz-cél fogalmakra is szükség van. Mindez, véleményem szerint, izgalmas és ígéretes javaslat, aminek az erejét az alternatív kontrafaktuális okság értelmezésekkel szemben felhozott kritikával együtt lehet súlyának megfelelően mérlegelni.

Nézzük most a pszichofizikai okozással kapcsolatos kérdéseket. Egyrészt: Huoranszki szerint a szabad akarat, azaz a másképp cselekvés képessége és az oksági elv („minden eseménynek van oka”) összeegyeztethető *kell legyen*, ugyanis, felfogása szerint, az okozás lehetőségének a feltétele a szabad akarat realitása. Röviden és leegyszerűsítve: az okozás a racionális indokok alapján való manipuláció fogalmára támaszkodik, ez utóbbi pedig feltételezi a másképp cselekvés lehetőségét, azaz a szabad akarat realitását.

A részletek azonban homályban maradnak. Íme egy értelmezési kísérlet. Ha jól értem, Huoranszki szerint a szabad akarat, azaz a másképp cselekvés képességének és a fizikai törvényeknek való alávetettségünknek az összeegyeztethetőségét úgy magyarázhatjuk, hogy a fizikai törvények csak bizonyos *ceteris paribus* feltételek, így az illető fizikai rendszer lehetséges viselkedését behatároló határfeltételek fennállása mellett garantálják, hogy a rendszer úgy viselkedik, mint amire diszponálva van. Az ilyen határfeltevések fizikailk, de *lehetnek* mentális okaik is. A fizikai törvények azért nem szükségszerűsítik azt a fizikai viselkedést, amire egy fizikai rendszer, így egy emberi test, diszponálva van, mert lehetséges, hogy az illető ember – az akarata révén – olyan változást idézzon elő, ami megváltoztatja a *ceteris paribus* fizikai határfeltételeket, és így megakadályozza, hogy az ember(i test) úgy viselkedjen, mint amire diszponált.

Ami viszont továbbra sem világos számomra: egyrészt, hogy ez az értelmezés

hogyan jellemzi a pszichofizikai viszony természetét, tehát hogy hogyan képes egy ilyen, a fizikai folyamatoktól független mentális ok hatni a fizikai világra; másrészt, hogy vajon megoldja-e a mentális okozás természetével kapcsolatban felvetődő „oksági túldetermináltság vagy a mentális epifenomenalitása” dilemmát.

Egy kísérlet a probléma felszámolására a következő lehetne. Ha az okság fogalma perspektivikus, azaz csak egy bizonyos nézőponttal rendelkező lények számára értelmes alkalmazni bizonyos jelenségekre, vagy másképp, az okozás fogalma csak származtatottan vagy analógiásan alkalmazható természeti folyamatok leírására, akkor lehet, hogy a pszichofizikai okozás természetére vonatkozó kérdés, illetve a túldeterminizmus vs mentális epifenomenalizmus dilemma nem értelmes ebben a keretben. Ami az előbbit illeti: az okság eszköz értelmezése, úgy tűnik, nem differenciál a mentális-fizikai és a fizikai-fizikai oksági viszonyok között: ha egy mentális állapot racionális eszköze lehet egy fizikai állapot előidézésének, akkor lehet annak oka. Például ha valaki hiú a kinézetére, akkor ez a mentális karakterjegye racionális eszköz lehet azon fizikai cél eléréséhez, hogy lefogyjon. (A leibnizi probléma, hogy hogyan lehetne oksági kapcsolat nagyon különböző természetű jelenségek között, itt nem merül fel, ahogy Arisztotelésznél sem.)

Viszont ami a másik kérdést illeti, úgy tűnik, a Huoranszki-féle okság értelmezés mellett is felmerül a túldetermináció vs mentális epifenomenalizmus dilemma. Felvethető, hogy az, hogy fizikai törvények alá vagyunk vetve, azért nem vezet a túldetermináció vs mentális epifenomenalizmus problémához, mert két fizikai esemény, így pl. egy N neurológiai és egy B viselkedési esemény kapcsolatának fizikai törvények alá vonhatósága csak azt jelenti, hogy N és B között kiszámíthatósági

viszony van; a kiszámíthatósági viszony fennállása azonban önmagában nem elégséges ahhoz, hogy N-t B okának tekintsük (amint Huoranszki Hempellel egyetértve hangsúlyozza); ahhoz ugyanis az is szükséges, hogy egy racionális alany N-t B elérésének eszközeként racionálisan használhassa.

Ez azonban, úgy tűnik, nem oldja meg a problémát. Tegyük fel ugyanis, hogy egy W akarati aktus egy B cselekvés oka, azaz a W akarati aktust racionális eszközként választani B cselekvés mint cél előidézéséhez. Mi a helyzet akkor, ha van olyan N neurális állapot is, amit szintén racionálisan eszközként tekinthetünk B cselekvés mint cél eléréséhez? Ilyenkor, úgy tűnik, B vagy okságilag túldeterminált, vagy W epifenomenális. Továbbá, ha a W akarati aktust azonosnak tekintjük az N neurális állapottal, ez sem oldja meg a problémát, hiszen Huoranszki szerint az okságilag releváns *tulajdonságok* és nem az (esemény) partikulárek közötti bizonyosfajta kapcsolatok egy viszony oksági mivoltának az alapjai. Másképp: a minimális materializmus nem magyarázza meg, hogy a mentális események hogyan lehetnek okságilag hatékonyak úgy, hogy elkerüljük a túldetermináció vagy a mentális tulajdonságok epifenomenalitása problémáját.

Ami pedig magát a pszichofizikai viszonyt illeti: Huoranszki elutasítja a fizikalista doktrína törvényredukciós tézisé (amit Carnap, valamint Smart és Armstrong is képviselt), tehát azt, hogy a fizikai törvényekből levezethetők a pszichológiai törvények, valamint a mentális-fizikai tulajdonság-azonossági tézist is. Mindössze a „minimális materializmust” tartja fenn, tehát hogy minden mentális tulajdonság valamilyen anyagi tárgyon instanciálódik, mint empirikusan jól alátámasztott feltevést, e tény magyarázatát azonban, úgy tűnik, egyelőre nem kísérli meg.

V. ÖSSZEFOGLALÁS

IRODALOM

A fenti mozaikszerű képből remélem kirajzolódott, hogy Huoranszki két évtizede érlelődő új, poszt-modern metafizikája számos fundamentális metafizikai kérdést összekapcsoló átfogó elképzelés. Noha egyes részétéziseivel és megoldásaival nyilván lehet vitatkozni, a műnek extra szilárdságot kölcsönöz integráltsága és vitathatatlan rendszer jellege.

A 2000-es *Modern metafizikához* képest alapvetőek a tartalmi változások, így például a diszpozíciók, a modalitások, a törvények és az okság értelmezésében. Ugyanakkor fontos újdonság a történeti szempont hangsúlyos beemelése is. Ez a változás egyébként illeszkedik az analitikus filozófia „történeti fordulatához” (ahogy némi túlzással nevezhetjük), amely a kortárs metafizikai nézetek és viták tárgyalásához is új szempontokat hoz be, nevezetesen e nézetek és viták nem reflektált általános előfeltevéseinek és lehetséges alternatíváinak tudatosítását, amikre a résztvevők többnyire vakok voltak.

Ugyanakkor az, hogy Huoranszki most történeti perspektívából is közelít a metafizikához, Hegel-szimpátiái ellenére sem azt demonstrálja, hogy úgy ítélné meg, a metafizikának bealkonyult. Az analitikus metafizika él és virul, mint ezt éppen Huoranszki nagyléptékű vállalkozása igazolja, amely olyan új és eredeti nézeteket szintézisbe foglaló rendszer, amely a klasszikus analitikus metafizika valódi kihívója és potens alternatívája lehet.

- Carnap, Rudolf 1938/1991. Logical Foundations of the Unity of Science. In Neurath, Otto – Rudolf Carnap – Charles W. Morris (szerk.) *International Encyclopedia of Unified Science*. I/1. 42–62. Chicago, University of Chicago Press. Újranyomva In Boyd, Richard – Philip Gasper (szerk.) *The Philosophy of Science*. Cambridge/MA, MIT Press. 393–404.
- Carnap, Rudolf 1966. *Philosophical Foundations of Physics*. New York, Basic Books.
- Crane, Tim 2013. *The Objects of Thought*. Oxford, Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199682744.001.0001>
- Feigl, Herbert 1963a/1981. Physicalism, Unity of Science and the Foundations of Psychology. In Paul Arthur Schilpp (szerk.) *The Philosophy of Rudolf Carnap*. LaSalle, Open Court. 227–267. Újranyomva In Feigl, Herbert *Inquiries and Provocations*. Dordrecht, Reidel. 1981. 302–341. https://doi.org/10.1007/978-94-010-9426-9_17
- Kodaj, Dániel 2024. Huoranszki Ferenc. The Metaphysics of Contingency. *BUKSZ*. 36/1–2. 86–90.
- Meinong, Alexius 1904/1960. Über Gegenstandstheorie. In Meinong (szerk.) *Untersuchungen zur Gegenstandstheorie und Psychologie*. Leipzig, J. A. Barth. Angol ford. The Theory of Objects. In Roderick M. Chisholm (szerk.) *Realism and the Background of Phenomenology*. Glencoe/IL, Free Press. 1960.